

quarterly Journal Of Gender And Family Studies

Conceptualization of Moral Resistance by Thinkers in the Field of Family Encountering Emerging Threats: A Phenomenological Approach

Nahid Salimi, Ph.D., Assistant Professor, Faculty Member, Research Institute of Women and Family. <https://orcid.org/0000-0002-5266-7662>

Article Info

Extended Abstract

Date received: 07/07/1402
Date confirmed: 09/06/1404

Over the past century, the family—amid the dynamics of modernity and the social and ethical transformations brought about by the expansion of modern demands and possibilities—has encountered numerous challenges. Indeed, the pervasive adoption of modern structures has redirected the trajectory of moral values that had long been institutionalized across societies, placing the family at a crossroads: either to acquiesce to the prevailing conditions or to resist global transformations in order to preserve the ethical values historically transmitted through generations within the familial framework.

At this critical juncture, paying attention to religious thought centered on the active family offers alternatives and desirable pathways through the lens of family moral resistance—aimed at overcoming the current erosion of family ethics and safeguarding moral integrity for future generations. However, it must be emphasized that "resistance" at the core of this discourse is a complex and contested concept, not easily definable. In engaging with it, we confront a dense network of interrelated concepts and theoretical frameworks. "Resistance" generates significant ambiguity in both definition and application—not only because it belongs to the realm of abstract terminology with limited tangible manifestations, but also because nearly every intellectual current, paradigm, or even subjective interpretation tends to project its own objectives onto this term.

Therefore, a precise articulation of the concepts, issues, priorities, objectives, and actors inherent in the idea of moral resistance must be formulated. To achieve this, an interpretive approach to the intellectual field active in this domain is required. Among qualitative research methodologies, phenomenology, grounded in the interpretive paradigm, has been identified as the most suitable method for capturing this conceptual configuration. This is because phenomenology is concerned with the description of how phenomena appear—that is, with rendering visible and describing the diverse ways in which a phenomenon manifests itself to different individuals.

**Resistance,
Moral values,
Family,
Phenomenology,
Modernity.**

Ultimately, the outcome of this phenomenological study—conducted through semi-structured, in-depth interviews with 15 intellectuals and scholars specializing in family affairs—is presented in the form of descriptive themes, each representing a distinct and particular understanding of the single phenomenon under investigation. Collectively, these descriptive themes constitute a comprehensive, multi-dimensional portrayal of the phenomenon of family resistance. Through this process, a fourfold typology of descriptive themes was developed, reflecting the varied and subjective conceptualizations of moral resistance held by Islamic intellectuals in the field of family studies:

First Theme, Resistance Based on the Recognition of the “Coordinates of the Conflict Arena”:

Resistance is contingent upon a clear understanding of the field in which it unfolds. The persistence of a threat-laden context emerges as a foundational condition shaping all other components and descriptive layers of resistance. A lack of awareness regarding the realities of human existence, coupled with the neglect of conflict as an inherent dimension of the material world, impedes the precise identification of the nature, power, structure, and agency of the threatening force. Without such insight, it becomes impossible to determine the actual needs of the field for the formulation of both theoretical and practical resistance strategies.

Second Theme: Resistance Based on the Recognition of the “Coordinates of the Conflict Parties”: The internal horizon—the “coordinates of the conflicting parties”—reveals that an accurate conceptual framework of resistance requires a clear demarcation between the agent of transformation (the threat) and the agent of resistance (the threatened), as the two opposing actors in the conflict. Consequently, any action-oriented, instrumentally grounded analysis or proposal must be preceded by the identification of the environment and the key actors within this conceptual network.

Third Theme: Resistance Based on the Recognition of the “Coordinates of Resistance Itself”: From the perspective of intellectuals in the family domain, engaging with the transformative dimensions of modernity and the public sphere in which these transformations occur leads to the structural articulation of a conceptual network of resistance. Achieving this structure depends on defining new coordinates of resistance—from theory to practice—based on the insights gathered in the previous layers, including the precise mapping of the conflict arena, the identities of the conflicting parties, and the nature of the threat.

Fourth Theme: Resistance Based on the Recognition of “Actions and Instruments”: Western rationality has strategically employed the interactive relationship among three elements—theory, practice (action), and instrument—to maximize the expansion of modern thought. Within this paradigm, the stability and clarity of the theoretical framework depend on precision and strength in both the domain of action and the tools of implementation, ensuring the operationalization of ideas and the extension of influence. The phenomenon of resistance, if it fails to simultaneously engage all three components and overlooks the mechanisms of translating ideas into practice, will lose its effectiveness, reach, and constructive capacity.

Ultimately, a unifying cognitive horizon—identified throughout the study under the theme of “comprehensiveness”—emerges as the most significant common ground between religious and specialized discourses on resistance in the family domain. This horizon

indicates that resistance within the family sphere is not isolated but unfolds through the broader recognition and operationalization of resistance within the larger context of human existence. Given that modernity, operating through the Western civilizational logic of "totalizing ambition" and "grand-scale expansion" (see Kachouiyian, 1399), has systematically extended its reach into both public and private spheres, resistance must necessarily adopt a civilizational reorientation—one that is comprehensive and all-encompassing. Only through such a holistic approach can the values and functions of religious and indigenous societies be preserved and sustained.

مفهوم‌پردازی اندیشمندان حوزه خانواده از مقاومت اخلاقی در برابر تهدیدهای نوظهور: مبتنی بر رویکرد پدیدارنگارانه

ناهید سلیمی

استادیار پژوهش‌های زن و خانواده

<https://orcid.org/0000-0002-5266-7662-salimy85@gmail.com>

اطلاعات مقاله چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۷

تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۰۶/۰۹

جهانی‌سازی ارزش‌های مدرنیته ذیل اندیشه‌های غرب با تغییر در بافت گفتمانی ساختار نظام دینی و اجتماعی موجب پدید آمدن بحران و تحولات عمیقی در تمامی عرصه‌ها از جمله ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی در بستر خانواده شد. در این رویه با پیشرانی ترتیبات نهادی ذیل دولت‌سازی مدرن و توسعه فناوری در عرصه‌های گوناگون، معروف‌های جهانی جایگزین ارزش‌های اخلاقی و کارکردهای سنتی خانواده شد. در این فضا، اندیشمندان اسلامی برای یافتن هویت خانواده در بستر دینی و بومی، راهی از پیامدهای استعمار نوی فرهنگی در عرصه خانواده و بازتولید فرهنگ دینی و بومی به توسعه ایده مقاومت از عرصه‌های سیاسی و اجتماعی به حیطه خانواده روی آوردند. این ایده با نفی رویکرد تمدنی و آکادمیسم غربی، مشروعیت اصول و ارزش‌های مدرنیته غربی به عنوان معیار تحول خانواده و اجتماع را به چالش می‌کشد.

از آنجایی که ایده مقاومت در بستر خانواده و ارزش‌های اخلاقی، مفهومی انتزاعی و نوظهور در این عرصه است، تلاش این مطالعه نه با هدف مرئی‌سازی ادراکات از آنچه بوده است، بلکه به دنبال ساختار بندی مفاهیم و بدیل‌های مدنظر اندیشمندان صاحب ایده مقاومت با هدف افق‌گشایی در زمینه حل معضل جهانی شدن ارزش‌های مدرن و استحاله خانواده ایرانی - اسلامی است. بدین منظور این مطالعه با بهره‌گیری از روش پدیدارنگاری و بر اساس تحلیل مصاحبه‌های صورت گرفته با پانزده تن از نخبگان حوزه خانواده، در صدد بازنمایی ابعاد و مؤلفه‌های پدیده مقاومت در خانواده برآمده است. داده‌های حاصل از تحلیل در

مقاومت،
ارزش‌های اخلاقی،
خانواده،
پدیدارنگاری،
مدرنیته.

طبقات توصیفی چهارگانه (مختصات صحنه درگیری، مختصات عناصر صحنه درگیری، مختصات مقاومت، کنش‌ها و ابزارهای مقاومت) ذیل یک افق ادراکی مشترک (فراگیری) احصا شدند.

بیان مسئله

خانواده در طول تاریخ به مثابه راهبر اصلی تربیت در حفظ، تقویت و انتقال ارزش‌های اخلاقی، ایفای نقش کرده است. ساختارهای فرهنگی، اقتصادی و سیاسی نیز کمابیش ارزش‌های همسوس با ارزش‌های خانواده را بازتولید کرده‌اند؛ اما در طول یک سده گذشته، خانواده در فضای مدرنیته و تحولاتی که به سبب گسترش الزامات و امکانات مدرنیته در زندگی اجتماعی و ارزشی خود تجربه کرده است، دچار چالش‌های متعددی شده و در واقع فراگیری ساختارهای مدرن ارزش‌های اخلاقی را که در طول قرن‌ها در عموم جوامع مستقر بوده‌اند، به سمت و سویی سوق داده که خانواده را در دوراهی تسلیم وضع موجود شدن یا مقاومت در برابر تحولات جهانی برای استقرار ارزش‌های اخلاقی که در طول نسل‌ها از طریق خانواده منتقل می‌شده‌اند، گرفتار کرده است.

در چنین اوضاعی در ایران نیز - متأثر از آنچه بیان شد - خانواده به عنوان پیشران تربیت اخلاقی در تعارض با اندیشه‌های فرهنگی مهاجم که در ساختارهای خانوادگی، فرهنگی و اجتماعی اوسوخ کرده است، دچار ناخرسندی‌هایی در درونی‌سازی ارزش‌های اخلاقی و انزوا در رویکرد تربیتی خود در برابر ارزش‌های مهاجم شده است. در این بزرگه، توجه به اندیشه دینی با محوریت خانواده فعال، بدیل‌ها و مطلوب‌های جدیدی را با رویکرد مقاومت اخلاقی خانواده در برابر آثار ناگوار جهانی شدن ارزش‌های اخلاقی برای غلبه بر فرسایش اخلاقی خانواده اکنون و در نسل‌های آتی رقم می‌زند.

با توجه به نوظهور بودن راهبرد تجویزی مقاومت اخلاقی خانواده، شبکه مفهومی، نظری و عملیاتی با مختصات ویژه‌ای پیرامون این مفهوم شکل خواهد گرفت. در این زمان ویژه باید توجه داشت «مقاومت»^۱ در مرکزیت این شبکه و در نسبت با خانواده مفهومی است که به آسانی نمی‌توان آن را تعریف کرد و در رویارویی با آن، با شبکه‌ای از مفاهیم و نظریات روبه‌رو هستیم. مقاومت، هم از آن حیث که در زمره واژگان انتزاعی است و وجوه ملموس چندانی ندارد و هم از آن حیث که هر تفکر و پارادایم یا حتی جریانی از ظن خود، مراد خویش را در آن می‌جوید، ابهام‌های بسیاری در تعریف و کاربست دارد. ابهام‌های موجود در مفهوم مقاومت، مطالعات علمی درباره آن را در

---

1. Resistance.

خطر مغالطه، غیرواقعی بودن و سردرگمی های روش شناختی قرار می دهد؛ بنابراین آنچه به عنوان مقاومت اخلاقی خانواده یا خانواده مقاوم مطرح است، در تنوعی از دیدگاه ها و واکنش ها در برابر تحولاتی که رقیب در زیست افراد ایجاد می کند، متبلور می شود. آنچه در این میان از اهمیت ویژه ای برای این پژوهش و رویکرد حاکم بر آن برخوردار است، نوع نگاه جامعه دانشی - دینی در سنت ایرانی - اسلامی به مقوله مقاومت و این مهم که مقاومت بر اساس کدام مبانی و با چه کنش و رفتاری نمود می یابد، بوده است.

بنابراین می بایست صورت بندی دقیقی از مفاهیم، مسائل، اولویت ها، اهداف و کنشگران ایده مقاومت اخلاقی از نظرگاه اندیشمندان حوزه خانواده به عنوان یک شیوه زندگی خانوادگی برای تأمین نیازهای خانواده در جهت گسترش ارزش های اخلاقی عرضه کرد. دستیابی به این صورت بندی نیازمند غور و تفحص در آرای اندیشمندان حوزه خانواده - به دلیل تأثیری که بر زیست بوم نظری و عملی خانواده دارند - خواهد بود تا با مرئی سازی این مفاهیم بتوان بر برجسته کردن نقاط اتفاق و هم اندیشی، در نقاط افتراق برای ایجاد یک انسجام نظری و عملیاتی در این حوزه، تمرکز مؤثری کرد.

مطالعات و نگارش های گوناگونی در باب مقاومت در برابر جهانی شدن ارزش ها و نقد استعمار فرهنگی در حوزه ارزش های اخلاقی خانواده صورت گرفته است. در یک رصد کلی، مطالعات با محوریت مقاومت در دو دسته مبتنی بر اصول و مبانی فکری و بومی محقق به اصل مقاومت پرداخته (ر.ک: گرو، ۱۴۰۲/ زاهدی تیر و امین ناجی، ۱۳۹۸/ میرچراغ خانی، ۱۴۰۱/ مؤمنی و رضازاده، ۱۴۰۲) یا با انتشار ایده مقاومت در آموزش و تربیت به عنوان مهم ترین فعل مقاومت ساز به موضوع آموزش و پرورش و تربیت (ر.ک: ویلیس، ۱۹۷۷م/ فورچن، ۲۰۱۰م/ رجایی و همکاران، ۱۳۹۸) پرداخته اند. مطالعه و بررسی سوابق پژوهشی در موضوع مقاومت نشان می دهد پژوهشگران جوامع اسلامی و غربی از جنبه های گوناگون درباره مقاومت مطالعه کرده اند؛ اما این کار تاکنون با توجه به تقابل ارزشی و اخلاقی خانواده با دنیای مدرن و لزوم حفظ کارکردهای اصیل خانواده صورت نگرفته است؛ موردی که پژوهش حاضر در پی انجام آن است و از این رو این مقاله بدیع به نظر می رسد.

بنابراین با توجه به نوظهور بودن مفهوم مقاومت اخلاقی و به کارگیری آن در تدبیر امور خانواده

1. Willis.
2. Fortune.

برای حفظ ارزش‌های اخلاقی و عملی خانواده مبتنی بر آموزه‌های دینی و بومی در تقابل با ارزش‌های اخلاقی و معروف‌های جهانی شده مدرنیته، محقق در این اثر بر آن شده با پاسخ به پرسش‌هایی از این دست که برداشت و انگاره نخبگان حوزه خانواده با محوریت اخلاق دینی از مفهوم مقاومت چیست؟ و از دیدگاه نخبگان، مقاومت دارای چه ابعاد و ویژگی‌هایی است؟ جو فکری نخبگان و اندیشمندان حوزه خانواده و فرهنگ اسلامی - ایرانی را در تجویز این مفهوم نوظهور به دست آورد؛ چراکه در فضای خلأ مفهومی و معرفتی و نپرداختن به شبکه مفهومی درباره مقاومت در خانواده، امکان هرگونه عملیاتی‌سازی و تجویز فعل مبتنی بر بسترهای نظری از نخبگان این حوزه سلب خواهد شد. تبیین این شبکه مفهومی در گام نخست نیازمند احصای پویایی‌ها و خلاقیت‌های ذهنی افراد در تعریف مقاومت مبتنی بر دو اصل اصالت آموزه‌های دینی و نگاه انتقادی اصالت‌زدا از آموزه‌های مدرنیته خواهد بود. برای دستیابی به هدف مطالعه تفسیری دیدگاه‌های خبرگان حوزه دین و خانواده از مفهوم مقاومت اخلاقی خانواده (چیستی و چگونگی، امکان اتخاذ رویکردی آن و همچنین ابعاد کنشی و میدانی)، پرسش اصلی با عنوان «برداشت نخبگان و اندیشمندان حوزه خانواده و فرهنگ اسلامی - ایرانی از مفهوم مقاومت اخلاقی خانواده چیست؟» برای این پژوهش مطرح می‌شود.

پیشینه نظری و ادبیات پژوهش

مقاومت اخلاقی از دو واژه «مقاومت» و «اخلاق» در کنار یکدیگر تشکیل شده است که مراد از به‌کارگیری آن در این تحقیق در ادامه توجه به پیشینه مفهومی و نظری این واژگان به اختصار بیان می‌شود.

مقاومت

معنای اصطلاحی مقاومت نزد لغویان «نهضت» و «برخاستن علیه شخص» است (حیدری، ۱۳۸۱، ص ۶۳۳/ فیروزآبادی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۵۳۰)؛ اما در پرداخت به معنای اصطلاحی مقاومت باید توجه کرد مقاومت در همان معنای لغوی خود یعنی ایستادگی از سوی صاحب‌نظران و اندیشمندان استفاده می‌شود؛ اما برخی صاحب‌نظران با توسعه معنای اصطلاحی معتقدند مقاومت مفهومی پویا و رهایی‌بخش در برابر هژمونی غرب است که مبانی آن از کتاب خدا و سنت استخراج می‌شود (ر.ک: مؤمنی و رضازاده، ۱۴۰۲).

در بستر نظری، مفهوم مقاومت در علوم انسانی مفهومی متداول است که در نگاه نخست به نظر می‌رسد کاربرد آن بیشتر در جامعه‌شناسی سیاسی باشد. با این حال در مطالعات پسااستعماری، مقاومت انگیزشی در برابر فرهنگ غرب است؛ به بیان دیگر پایداری و ایستادگی در

برابر جنبه‌های گوناگون میراث فرهنگی استعمارگران است که در قالب اندیشه‌ها و نظریه‌های گوناگون فرهنگی، جوامع غیرغربی را هدف قرار می‌دهد: «از جمله انگیزه‌های اساسی در مطالعات پسااستعماری ارائه خوانشی مقاومت‌آمیز در برابر قدرت در آشکال استعماری، نواستعماری، پدرسالارانه، گفتمانی و مادی آن برای برهم‌زدن شناخت‌شناسی این قدرت، دعاوی حقیقت و راهبردهای بازنمایی آن است (مظفری و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۲۴).

اما در نظرگاه انتقادی، سلطه ارزش‌های اخلاقی مدرنیته بر جوامع و تأثیر آن بر کارکردهای نهادهای اجتماعی از جمله خانواده و مطالعات فرهنگی^۱ بستر دقیق‌تری برای پرداخت به مفهوم و کاربست مقاومت اخلاقی در ساختار ارزش و تنازع قدرت‌ها نسبت به حوزه‌های نظری دیگر مانند سیاست فراهم کرده است؛ چراکه مطالعات فرهنگی به ارزیابی اخلاقی جامعه مدرن و جنبه رادیکال عمل سیاسی متعهد است (ر.ک: پین، ۱۳۸۳). مطالعات فرهنگی شاخه‌ای از مطالعات اجتماعی است که تحت تأثیر تفکرات پسامدرنیسم قرار دارد و برای حمایت از فرهنگ‌های حاشیه، رشد یافته است و هدف آن دفاع از تکثرگرایی^۲ فرهنگی و مقابله با سلطه فرهنگی نظام سلطه است. در این رویکرد انتقادی به دلیل امتزاج باورها و ارزش‌های اخلاقی با فرهنگ هر جامعه‌ای، مقاومت اخلاقی را می‌توان مؤلفه‌ای از فرهنگ و مقاومت فرهنگی تعریف کرد.

برای تبیین مقاومت اخلاقی نیاز به تبیین دقیق نیروهای سلطه‌گر و شیوه‌های استعمار فرهنگی آنها وجود دارد. پدیده‌ترین کنش‌های تبیینی در برابر سلطه فرهنگی و جهانی‌سازی مدرنیته در مکتب فرانکفورت اتفاق افتاده است. یکی از مهم‌ترین کارویژه‌های صنعت فرهنگ در جوامع مدرن، تولید و تزریق فرهنگ توده‌هاست. فرهنگ توده‌ها از نگاه مکتب فرانکفورت، فرهنگی جهت داده‌شده و غیرخودجوش است. مجموعه‌ای از افکار بسته‌بندی‌شده فرهنگی دلخواه طبقه حاکم که مبلغ ارزش‌های سرمایه‌داری همچون مصرف‌گرایی هستند و به وسیله رسانه‌های جمعی انتشار می‌یابند (ر.ک: سعیدی، ۱۳۸۷). در این میان هورکهایمر^۳ و آدورنو^۴ مبدعان اصطلاح «صنعت فرهنگ» بودند که به آرای هابرماس^۵ منتهی شد. تئودور آدورنو معتقد است: «به وجود آمدن فرهنگ توده‌ها مثلاً موسیقی و سینمای پاپ باعث ضعف آگاهی انتقادی توده-

1. Cultural Studies.
2. Pluralism.
3. Max Horkheimer.
4. Theodor W. Adorno.
5. Jürgen Habermas.

های کارگر شده و آنها را به خود سرگرم کرده است. از طریق صنعت فرهنگ‌سازی، طراحی معیارهای فرهنگ هدف‌دار، مردم را منفعل کرده و باعث بی‌تفاوتی آنها می‌شود. به عقیده آدورنو صنعت فرهنگ‌سازی دائماً مصرف‌کنندگان خود را در مورد مطالبات واقعی‌شان فریب می‌دهد (عضدانلو، ۱۳۸۴، ص ۴۱۲-۴۱۳).

صنعت فرهنگ، تمهیدی است که بورژوازی برای دست‌آموزی افکار و اعمال توده‌ها به کار می‌گیرد. این فرهنگ با دست‌کاری ارزش‌ها، فردیت و آزادی را از میان می‌برد و بدین ترتیب با تغییر باورها، مقاومت پرولتاریا نیز رو به خاموشی می‌گذارد (پولادی، ۱۳۸۳، ص ۴۳). از کارویژه‌های اصلی صنعت فرهنگ عبارت‌اند از: تولید فرهنگ توده‌ای در راستای منافع سرمایه‌داری، تضمین اطاعت از سلسله‌مراتب اجتماعی و از میان برداشتن هرگونه مخالفت اساسی با ساخت سلطه، سرگرم کردن توده‌ها برای تضعیف آگاهی انتقادی آنها و یکسان‌سازی و استانداردسازی فرهنگی. نتیجه رواج منطق مادی و مصرف‌گرایی سرمایه‌داری و نیز سلطه صنعت فرهنگ در بستر اجتماع مدرن، ظهور انسانی است که هویت اصیل خود را از دست داده و برده کالاهای مصرفی شده است (ر.ک: سعیدی، ۱۳۸۷).

هورکهایمر و آدورنو در برابر این سلطه فرهنگی، امکانات تاریخی و نیروی مقاومت را نزد فرد می‌بیند؛ امری که استعمارگر آن را با سیاست تنها نگذاشتن مصرف‌کننده و رخصت ندادن به او با مبارزان تحولات ارزشی و تولید گزاره‌های جدید پی‌درپی حل کرده است تا مخاطب حتی برای لحظه‌ای دچار این سوءظن نشود که مقاومت امکان‌پذیر است. اصل اساسی چنین حکم می‌کند که باید به مصرف‌کننده (مستعمره) نشان داد همه نیازهایش رفع‌شدنی است؛ ولی آن نیازها باید چنان از پیش تعیین‌شده باشند که او حس کند خودش همان مصرف‌کننده ابدی یا ابژه صنعت فرهنگ‌سازی است (ر.ک: هورکهایمر و آدورنو، ۱۹۷۲م، ص ۱۲۰-۱۶۷).

مفهوم مقاومت فرهنگی در آرای جان فیسکه^۱ نیز با محوریت کنشگر فعال بیان شده است که در آن، کنش اجتماعی گروه‌ها قواعدی را که سامان‌دهنده زندگی و فرهنگ مسلط است، در هم می‌شکنند (فیسکه، ۱۹۹۸م، ص ۷۶). در این فرایند، مقاومتان کسانی هستند که پیوسته قواعد بازی را که از سوی نظام فرهنگی مسلط طراحی شده است، بر هم می‌زنند. در این فرایند، گروه‌های جدیدی از لحاظ ماهیت (خانواده مبتنی بر ارزش‌های اخلاقی دینی و بومی) و خواسته و نیازهای جدید انواع مقاومت (گفتمان مقاومتی) شکل می‌گیرد (رضایی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۹).

---

1. John Fiske.

نکته درخور توجه اینکه نظریه‌پردازان انتقادی در تبیین مؤلفه‌های مقاومت فرهنگی، مدارس را در کانون مباحث و انتقادات خود قرار می‌دهند و از اینکه مدارس در طول تاریخ همواره به عنوان مهم‌ترین ابزار استعمار فرهنگی در خدمت مشروعیت‌بخشی خواسته‌ها و انتظارات طبقات مسلط جامعه بوده‌اند، ناخرسند هستند و بر این باورند که مدارس باید نقش تحول‌آفرینی و دگرگون کردن ساختارهای موجود را که به نفع ارزش‌ها و فرهنگی خاص و به زیان اکثریت جامعه است، ایفا کنند.

آنها بر این باورند که گرچه مدارس به بازتولید روابط اجتماعی می‌پردازند، درعین حال بازتولید اشکال معینی از مقاومت در آنها را نیز نمی‌توان نادیده گرفت (ر.ک: اپل، به نقل از مرزوقی، ۱۳۷۹). نقطه عزیمت این نظریه که در حال حاضر به وسیله افرادی چون هنری ژيرو^۱ و مایکل اپل^۲ رهبری می‌شود، مفاهیم «تضاد» و «مقاومت» بوده است. «آنها با رد هر دو دیدگاه محافظه‌کار و رادیکال، به برنامه‌دستی به عنوان گفتمان پیچیده‌ای می‌نگرند که نه تنها در خدمت ارزش‌های طبقه مسلط است؛ بلکه درعین حال دارای جوانبی است که امکان رهایی را نیز فراهم می‌سازد» (شارع‌پور، ۱۳۸۳، ص ۹۱). ژيرو معتقد است معلمان یکی از منابع مقاومت در برابر بازتولید نظام سلطه در تعلیم و تربیت هستند و می‌توانند با ایجاد آگاهی عمومی، نظام سلطه را به نقد بکشند؛ بنابراین معلمان باید پدیده‌های اجتماعی را در سطح جهانی به انتقاد بگذارند و علایق و ایدئولوژی‌های زیرین آن را کشف کنند. این یکی از رسالت‌های مهم معلم در مقابله با گسترش ارزش‌های اخلاقی و فرهنگ نظام سلطه و پدیده‌هایی مانند مصرف‌گرایی است (ر.ک: ژيرو، ۱۳۸۱).

در رویکرد دینی نیز مقاومت فرهنگی یکی از ابعاد مهم در مقاومت اسلامی است که فرهنگ دینی را در اصطکاک‌های معمول جامعه جهانی از آسیب‌های محتمل حفظ می‌کند (ر.ک: مؤمنی و رضازاده، ۱۴۰۲). در بررسی مفهوم مقاومت با رویکرد اجتماعی در آیات قرآن، «مقاومت» از واژه‌های بنیادین و فطری است که ریشه قرآنی دارد و با مفاهیم و آیات اجتماعی قرآن، ارتباط معناداری دارد؛ اما در این منابع و بسترهای دانشی، بیشتر به روش مقاومت مانند تقابل، جنگ و قتال توجه شده و کمتر به توسعه معنایی و تفسیری مقاومت و آشکارسازی ظرفیت اسلام در پاسخ به نیازمندی‌های اجتماعی و مقابله با تفکر غرب پرداخته شده است؛ درحالی‌که تبیین اخلاقی و

1. Henry Armand Giroux.
2. Michael W. Apple.

اجتماعی این مفهوم در تحقق و تقویت نظام سیاسی و اجتماعی اسلام بسیار مؤثر است. در این نگاه، مقاومت در بستر اسلامی افزون بر روش‌ها، متوجه عاملان و کارگزاران نیز خواهد بود. در این رویکرد، تسلط کارگزاران با رویکرد بسط‌دهنده تسلط غرب در درون حاکمیت ممکن است از تمامی سلطه‌ها حتی اشغال نظامی نیز خطرناک‌تر باشد؛ چراکه از این طریق ارزش‌های اخلاقی کافران و فرهنگ بیگانه جهانی بر فرهنگ و ارزش‌های ملت‌ها مسلط می‌شوند (ر.ک: ماخانی و مرادی، ۱۴۰۱).

توجه به ارزش‌های اخلاقی در رویکرد مقاومتی در جامعه و خانواده در وصف اسلامی بودن مقاومت، تبلور پررنگ‌تری می‌یابد؛ چراکه در مفهوم «مقاومت»، بارهای معنایی حق، اعتدال، اراده انجام عمل، مداومت، مراقبت برای اصلاح و در مفهوم «اسلام»، بارهای معنایی صلح، انقیاد، صلابت و بالابرنده بودن وجود دارد؛ بنابراین مفهوم «مقاومت اسلامی» ملازم با سه قید ملازمت با ایمان، متصف شدن به اخلاق اسلامی و رعایت احکام شرعی است. دین اسلام به مقوله اخلاق، نگاه بنیادین و سیستمی دارد و از آن‌رو ارزش‌های اخلاقی پیوندی ناگسستنی با دین دارند. در این رویکرد، اخلاق در اندیشه اسلامی، ازدواج و نهاد خانواده را تابع نیازها و استعدادها و غایت خلقت به عنوان امری ضروری می‌داند (ر.ک: سعیدیان، ۱۳۹۴). از آنجایی که خانواده در کارکرد اصلی خود کانون پرورش نسل و تربیت است، اخلاق و متصف بودن به ارزش‌های اخلاقی در شناسایی و رفع نیازهای اساسی خانواده در جایابی درست خانواده اسلامی، نقش بسزایی ایفا می‌کند. بنابراین بازگرداندن روحیه مقاومت اخلاقی برای برجسته‌سازی ارزش‌های اخلاقی دینی در فرایند تصمیم‌گیری به خانواده، در برابر ارزش‌های متحول و سست‌کننده خانواده در دنیای معاصر به عنوان اصلی‌ترین مقوم و مصلح خانواده عمل می‌کند.

اخلاق

اخلاق در لغت جمع واژه «الخلق» به معنای خوی، طبع، طبیعت و عادت است. در عرف، امور منشعب از خلق و خوی و طبیعت انسان را که در بردارنده معانی ارزشی «خوب و بد» یا «حسن و قبح» باشد، اخلاقی می‌نامند (ر.ک: بزرگ‌مقام، ۱۳۷۳).

در پرداخت به مفهوم مقاومت در برابر ارزش‌های اخلاقی متکثر و متحول جهانی که پایه اصلی تفسیر وضع موجود و تجویز راهکارهای برون‌رفت از آن را برای خانواده ایرانی - اسلامی در بر می‌گیرد، پرداختن به مبنای اصلی این دوگانه‌سازی و گزاره اصلی میدان درگیری یعنی اخلاق و بنیادهای اخلاقی دو طرف از اهمیت بسزایی برخوردار است. بنیادهای اخلاقی در غرب از چند خصیصه برجسته پیروی می‌کند که در عمل موجبات تغییرات فرهنگی در عرصه جهانی را رقم زده

است که در برابر بنیادهای اخلاقی اسلامی مطرح می‌شوند.

مهم‌ترین وجه تمایز و اتکای این دو رویکرد بر متمرکز بودن مبانی اخلاقی غرب بر اومانیزم^۱ و تفسیرگرایی انسانی از ارزش‌های اخلاقی بوده است. اومانیزم تلاش دارد با سوق دادن همه هستی به سمت اهداف مادی و غریزی انسان، تمنیات انسانی را در بالاترین سطح اولویت‌ها قرار دهد. در این رویکرد، هرچه انسان اراده کند، بدون اینکه اولویتی فراتر از آن مانند خدا و دین وجود داشته باشد، باید تحقق یابد. امانوئل کانت^۲ فیلسوف قرن هجدهم میلادی نوآوری‌های چشمگیری در فلسفه اخلاق و اصالت حاکمیت اراده انسان ماقبل شناخت و حاکمیت اراده الهی ایجاد کرده است. بر حسب نظر کانت، اخلاق نه متکی بر علم است و نه متکی بر مابعدالطبیعه؛ بلکه خود بنیان‌گذار اصول خود است. در این رویکرد، انسان کلاً با دو قلمرو سروکار دارد؛ بدون اینکه الزاماً یکی با دیگری تناقض و تنافی داشته باشد: عقل محض که محدود و مقید به تجربه حسّی و داده‌های آن است، در صورتی که عقل عملی چنین محدودیت و قیدی ندارد و به کمک اراده و امکان اختیار و آزادی، با اتکا به اصول خاص خود منشأ شناخت خدا، ایمان و اعتقاد قرار می‌گیرد (مجتهدی، ۱۳۸۰، ص ۱۰۶). تفکر اومانیزمی با تلاش پدر فلسفه جدید دکارت^۳ وارد مرحله‌ای جدید شد (رضایی، ۱۴۰۰، ص ۲۳). بنا بر دیدگاه دکارت، انسان و محتوای اندیشه و آگاهی او محور همه حقایق و معرفت‌های یقینی به وجود اشیا و صفات آنهاست. دکارت با بیان اصل «من می‌اندیشم؛ پس هستم» (دکارت، ۱۳۸۱، ص ۳۸)، آگاهی و درک شخصی محدود انسان و وجود شخص او را مالک وجود اشیا دیگر و همه حقایق قرار داد.

اما در رویکرد اسلامی، انسان محور و خلیفه خداوند در هستی است و هستی در او خلاصه نخواهد شد و امیال و لذات او اصالتی ندارد؛ بلکه او در چارچوب خلافت الهیه و ولایت معنوی‌ای گام بر می‌دارد که خداوند برای او قرار داده است. در این رویکرد، وجود انسانی همانند نقشه کوچکی است که از وجود کل عالم کبیر برداشته شده است که «من عرفه نفسه فقد عرف ربه» (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ص ۷۱). این نگاه در سامان دادن روابط و غایات خانواده ذیل ارزش‌های اخلاقی مبتنی بر تحقق اراده خداوند و کارکردهای دینی خانواده، مهم‌ترین نقش را ایفا می‌کند.

-
1. Humanism.
  2. Immanuel Kant.
  3. René Descartes.

مهم‌ترین رویدادی که در این حرکت اصلاحی پس از رنسانس^۱ در غرب مبتنی بر اصالت انسان در عالم هستی اتفاق افتاد، فردگرایی و اصالت لذت و منافع فردی بود. مسیر اندیشه طرفداران جهان‌بینی مادی شکل‌گرفته پس از رنسانس، سود و منفعت است. اندیشه شکل‌گرفته در رنسانس بر این مبناست که کارهایی که به سود دیگران است، معنا ندارد؛ مگر اینکه بیش از سودی که به طرف مقابل می‌رسد، به خود او بازگردد (رضایی، ۱۴۰۰، ص ۱۸). این باور به تقابل جدی منویات فردی اعضای خانواده در برابر کارکردهای خانواده و مصالح جمعی آن و خروج از قالب و مصالح زوجیت منجر شد که در توزیع حقوق و تکالیف، برجسته‌ترین آثار خود را بر جای نهاد.

اخلاقیات جهانی شده در این منظر به تعدد حق و حقیقت روی می‌آورد و حقوق را طبق خواسته‌های متغیر انسانی تفسیر و تأویل می‌کند. این نوع رویکرد سبب شکل‌گیری دامنه وسیعی از فساد در میان خانواده در جوامع شده است؛ بنابراین ارزش‌های اخلاقی در غرب مبتنی بر پدیده «نسبیت اخلاقی»^۲ وارد حیطه خانواده نیز شده است. نسبیت در اخلاق بدین معنا که هیچ خلقی به‌طورکلی و مطلق خوب یا بد نبوده؛ بلکه یک صفت در یک زمان و مکان خاص ممکن است خوب باشد و در موقعیتی دیگر ممکن است بد باشد (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۶، ص ۷۷ و ج ۲۱، ص ۱۸۴). خانواده به شکل تاریخی، مهم‌ترین محمل تعیین و دست‌کاری ارزش‌های اخلاقی در جهات سیاست‌های استعمار فرهنگی برای تأمین منویات سرمایه‌داری^۳ در جهان بوده است. این نکته در صورت‌بندی نسبت اندیشه غربی با جایگاه خانواده همراه با برتری کلیدواژه‌های نسبیت اخلاقی و جنسیت در عصر مدرن در دو دوره ممتاز انقلاب صنعتی و انقلاب جنسی نمود یافته است. در این رویه، خانواده محور اصلی مناقشات و هدف‌گذاری‌های سیاستی برای جهانی‌سازی ارزش‌های اخلاقی قرار گرفته است. انقلاب جنسی^۴ در امتداد انقلاب صنعتی^۵ موج معروف‌سازی و سیاستی جدیدی را بر ارزش‌های اخلاقی نظام خانواده دیکته کرد. این موج با هضم اصول سنتی و اخلاق جنسی میان زن و مرد، آخرین پیوندهای زنان و مردان با نهاد طبیعی خانواده را با هدف بهره‌مندی بیش‌ازپیش از نیروهای ارزان آنان در خدمت سرمایه‌داری، هدف قرار

1. Renaissance.
2. Moral Relativism.
3. Capitalism.
4. Sexual Revolution.
5. Industrial Revolution.

داد.

اما در بستر اسلامی تبیین اخلاق، با اطلاق احکام اخلاقی به این معنا که ارزش افعال نسبت به نظر، سلیقه، میل و خواست شخص یا اشخاص و با تفاوت آن دسته از شرایط زمانی و مکانی که تأثیری در نتایج مطلوب یا نامطلوب ندارند، تغییری نمی‌کند، روبه‌رو هستیم. نکته درخور توجه اینکه در عمل باید مفهوم واقعی اخلاق را درست درک کرد و به عبارتی تمایز بین مفهوم و مصداق در اطلاق اخلاق را در نظر گرفت (ر.ک: مصباح‌یزدی، ۱۳۷۸). بدین معنا که در شکل اجرایی و مظهر عملی امور اخلاقی با انعطاف و حدودی از نسبت مواجه هستیم؛ اما در حقیقت و ماهیتشان بر اطلاق اخلاقیات تأکید می‌شود. این انعطاف و اعتدال در اطلاق‌گرایی اخلاقی در خانواده را می‌توان در انعطاف در توزیع نقش‌ها و حقوق در خانواده، متناسب با مقتضیات محیطی و زمانی خانواده برای حفظ کارکردهای اصیل آن مشاهده کرد.

روش پژوهش

پژوهش‌های تفسیری بر این مبنا آغاز می‌شوند که دسترسی به واقعیت (واقعیت مشخص یا واقعیتی که به صورت اجتماعی ساخته می‌شود) تنها توسط ساختارهای اجتماعی مانند زبان، خودآگاهی و معانی مشترک امکان‌پذیر است؛ بنابراین رویکردهای تفسیری به دنبال درک پدیده‌ها از طریق معانی‌ای هستند که افراد به آنها می‌دهند. در میان روش‌های کیفی، پدیدارنگاری بر مبنای پارادایم تفسیرگرایی مناسب‌ترین روش برای احصای پاسخ‌های این پژوهش تشخیص داده شد؛ چراکه پدیدارنگاری توصیف پدیدار شدن‌هاست؛ بدین معنا که مرئی‌کننده و توصیف‌کننده شیوه‌های گوناگون پدیدار شدن یک پدیده برای افراد مختلف است؛ بنابراین در رویکرد تفسیری پدیدارنگاری به دنبال درک پدیده‌ها از طریق معانی‌ای هستیم که افراد به آنها می‌دهند؛ اما برای دستیابی به این هدف به تبیین یا توضیح علل این تفاوت‌ها نمی‌پردازند؛ بلکه صرفاً در پی توصیف و بیان این تفاوت‌ها هستند (رز^۱ و همکاران، ۲۰۰۵م، ص ۱۸۸). این نوع مطالعه مستلزم جمع‌آوری و ترکیب داده‌های به‌دست‌آمده از مشارکت‌کنندگان متعدد است تا بتوان درک بهتری از شیوه‌های درک و درونی‌سازی یک پدیده یافت. در نهایت نتیجه مطالعه پدیدارنگاری به صورت ارائه طبقات توصیفی است که هر یک نمایانگر درک خاص و متفاوتی از پدیده واحد مورد مطالعه است و مجموع طبقات توصیفی به صورت یک کل، مرئی‌کننده تصویر کامل‌تر از پدیده مقاومت خانواده است.

پژوهش به این شیوه با به‌کارگیری ابزار مصاحبه نیمه‌ساختارمند و عمیق از جامعه آماری مشخص انجام می‌شود. آنچه در روند مصاحبه و انتخاب مصاحبه‌شونده در این نوع پژوهش اهمیت دارد، این است که مشارکت‌کنندگان از میان کسانی انتخاب شوند که در زمینه موضوع تحقیق، مطالعات تخصصی داشته یا به‌طور مستقیم این حوزه را تجربه کرده باشند؛ چراکه این روش در عین مرئی‌سازی تصویر کاملی از پدیده، به دنبال آشکارسازی تضارب در ایده‌ها و ادراک افراد تأثیرگذار نیز است. به همین ترتیب میدان پژوهش، خبرگان دینی و دانشی صاحب‌نظر در عرصه خانواده هستند. پایان نمونه‌گیری در این دست پژوهش‌ها - مانند دیگر مطالعات مبتنی بر نمونه‌گیری نظری - زمانی رخ می‌دهد که محقق به اشباع نظرها^۱ (کوربین و استراوس، ۱۹۹۸، ص ۱۴۶) رسیده باشد. توصیه صاحب‌نظران این حوزه در این مورد بر نمونه‌گیری بین ۵ تا ۲۵ نفر تأکید دارد (کرسول،^۲ ۲۰۰۷، ص ۶۱)؛ بنابراین تعداد ۱۵ نفر به روش نمونه‌گیری هدفمند و مبتنی بر ملاک انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، مصاحبه‌ها پردازش و کدگذاری شدند تا طبقه‌های توصیفی نهایی در پژوهش به دست آیند.

به منظور تحلیل داده‌ها نخست مصاحبه‌ها به صورت کلمه به کلمه پیاده‌سازی شدند. در فرایند پیاده‌سازی سعی بر این بود تا متن پیاده‌شده حداکثر شباهت را به بیان مشارکت‌کننده داشته باشد، پس از آن به کمک نرم‌افزار Atlas.T پردازش و به شیوه کدگذاری نظری، کدگذاری شدند. کدگذاری در این فرایند به صورت کدگذاری سه‌مرحله‌ای کدگذاری باز، محوری و گزینشی انجام شد. در تمامی این مراحل، سعی بر آن بوده است تا کمترین تعداد طبقات توصیفی با بیشترین جامعیت نظرهای بیان‌شده در مصاحبه‌ها، شناسایی و ارائه شوند. این فرایند که در تحقیقات کیفی تحت عنوان «مقایسه مستمر»^۳ اجرا می‌شود، بر مبنای مقایسه شواهد برای طبقه‌بندی داده‌هاست. سه گام اصلی برای مدیریت داده‌ها در این رویکرد همان سه مرحله کدگذاری نظری است و بدین سبب استفاده می‌شود که محقق همواره در انتخاب‌های خود تردید کند و بارها کدگذاری را از نو انجام دهد. در این روش مطالعه برای نشان دادن یک تجربه یا ادراک از یک پدیده واحد بین افراد مختلف از طبقات توصیفی استفاده می‌شود که هر طبقه توصیفی متشکل از دو عنصر است:

۱. یک عنصر ارجاعی^۴ که در آن، معنای طبقه ارائه می‌شود. این عنصر را می‌توان در قالب

1. Saturation.
2. Creswell.
3. Constant Comparison.
4. Referencial Component.

عنوان نوشتاری هر طبقه و خلاصه توصیفی آن مشاهده کرد.

۲. یک عنصر ساختاری^۱ که در آن، ساختار برداشت موردنظر تصریح می‌شود. عنصر ساختاری در قالب نموداری و به منظور تحدید کانون تمرکز و مرزهای ادراکی مرتبط با هر طبقه ارائه می‌شود.

اگرچه در عنصر ارجاعی، معنای عمومی پدیده نشان داده می‌شود، عنصر ساختاری در دقیق‌تر نشان دادن مفاهیم و بیان اجزای آن به طریقی کاربردی اهمیت می‌یابد. در قسمت عنصر ساختاری هر یک از طبقات وصفی مطابق افق بیرونی^۲، وجه ثابت و متغیر افق درونی^۳ ارائه می‌شوند. در این ساختار، افق بیرونی نشان‌دهنده بخشی از جهان است که مشارکت‌کنندگان که به شیوه‌ای خاص به جهان می‌نگرند، و رای آن را نمی‌بینند. افق درونی کانون توجه مشارکت‌کنندگان را نشان می‌دهد. وجه ثابت افق درونی هر طبقه در هر زیرطبقه [خرده‌مفاهیم] ممکن پایدار باقی می‌ماند و بدین ترتیب عنصر محوری، تعیین شیوه خاص ادراک است. وجه متغیر در هر شیوه، بین زیرطبقه‌ها متفاوت هستند و آنها را از هم متمایز می‌کند؛ لذا هر طبقه توصیفی (مفهوم) شامل یک نمودار است که ساختار آگاهی را نشان می‌دهد (عنصر ساختاری) و عنوان یا توضیح هر طبقه (مفهوم) نیز نشان‌دهنده عنصر ارجاعی است. در هر نمودار افق بیرونی (مرز ادراکی) و افق درونی (کانون توجه) که شامل وجه ثابت و متغیر است، تفکیک شده‌اند (ر.ک: بروس^۴ و همکاران، ۲۰۰۲م).

شکل ۱. ساختار مفهوم یا برداشت به منظور استفاده در تحلیل مصاحبه‌های مطالعه، اقتباس از: (بروس و همکاران، ۲۰۰۲م، ص ۴)

1. Structural Component.
2. External Horizon.
3. Internal Horizon.
4. Bruce.

در ادامه پس از نهایی شدن طبقات توصیفی، این طبقات در قالب چارچوب وسیع‌تری به نام «فضای نتیجه»^۱ با یکدیگر ادغام می‌شوند تا نشان‌دهنده مجموعه برداشت‌های متفاوت افراد از پدیده باشند.

برای دستیابی به اعتبار^۲ سؤالات طراحی شده برای مصاحبه، از نظرهای استادان و صاحب‌نظران حوزه زنان و خانواده استفاده شده است و در روند مصاحبه با مشارکت‌کننده نیز در مورد رسایی سؤالات تحقیق صحبت شده است. در ضمن به منظور انتقال‌پذیری یافته‌های این پژوهش سعی شده در حد امکان، توصیف‌های غنی و مطابق با بستر نظری موضوع مورد مطالعه ارائه شود. در نهایت اعتمادپذیر بودن یافته‌های این تحقیق به وسیله جداسازی^۳ ذهنیت پژوهشگران انجام شده است؛ با این روش که پژوهشگران پیوسته در تلاش بوده‌اند شباهت‌ها و تفاوت‌های نظرهای مشارکت‌کنندگان بدون در نظر گرفتن همسویی با افکار محقق، احصا و عرضه شوند (ر.ک: مارتون، ۲۰۰۰م). در نهایت باید توجه داشت اعتبار پژوهش را می‌توان با منطق درونی منسجم و مناسب مقوله‌ها به دست آورد. این مسئله بدان معناست که اگر پیوندهای منطقی بین مقوله‌ها که نشان‌دهنده تفاوت برداشت‌ها و درک پدیده‌هاست، به درستی نشان داده شود، می‌توان گفت طبقات توصیفی و فضای نتیجه معتبر هستند (سالجو،^۴ ۱۹۹۸، ص ۴۶).

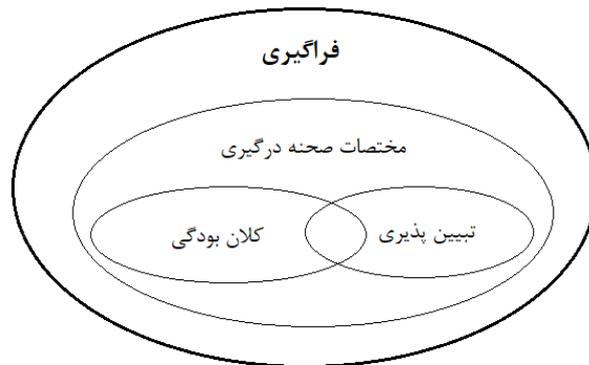
یافته‌های پژوهش

در این بخش، نخست طبقات توصیفی چهارگانه به بازنمایی صورت‌بندی‌های ذهنی متفاوت اندیشمندان اسلامی در حوزه خانواده از مقاومت پرداخته است. سپس طبقات نهایی شده بر اساس پیچیدگی سطح و مرزهای ادراکی ذیل یک رویکرد کلان به مقاومت تجمیع شدند و فضای نتیجه سلسله‌مراتبی را برای شیوه‌های ادراکی متفاوت درک پدیده مقاومت رقم زدند. باید خاطر نشان کرد نمی‌توان هر طبقه توصیفی را مختص به یک فرد یا جریان فکری دانست؛ چراکه ممکن است هر فرد یا جریانی در موقعیت‌های گوناگون یا به‌طور کلی مفاهیم مختلف و گاهی بیش از یک مفهوم را از یک پدیده واحد درونی‌سازی کرده باشد؛ بنابراین برخی از مشارکت‌کنندگان در دو طبقه یا بیشتر جای گرفته‌اند.

1. Outcome Space.
2. Validity.
3. Bracketing.
4. Säljö, R.

طبقه ۱: مقاومت مبتنی بر شناخت «مختصات صحنه درگیری»

در این طبقه توصیفی، مقاومت تابع شناخت میدان است و موقعیت تهدید محاط بر دیگر مؤلفه‌ها و طبقات توصیفی مقاومت خواهد بود. فقدان نگاه به واقعیت حیات انسان در صحنه درگیری و غفلت از به رسمیت شناختن ذاتی بودن درگیری در عالم ماده، مانع از شناخت دقیق تهدید، قدرت و ساختار تهدیدکننده و مدل کنشگری تهدیدکننده به منظور شناخت نیازهای واقعی میدان برای کنش مقاومتی نظری و عملی خواهد شد.

شکل ۲. ساختار ادراکی مقاومت مبتنی بر شناخت «مختصات صحنه درگیری»

در این طبقه، افق ادراکی در تبیین مختصات صحنه درگیری در سطح «فراگیری» قرار دارد؛ به این معنا که وجود تهدید برای حیات دینی و ارزشی انسان باورمند، اجتناب‌ناپذیر است و نظام سنت‌های عالم ماده، نظام سازندگی در نقطه درگیری و ابتلاست. اصالت دادن به اجتناب‌ناپذیری درگیری در گام بعدی نیازمند ایضاح مختصات صحنه است که در خرده‌مفاهیم تبیین‌پذیری و کلان‌بودگی بحث‌برانگیز است.

در خرده‌مفهوم ۱ بر اساس عنصر متغیر «تبیین‌پذیری»، اصل سنت‌محور بودن و اجتناب‌ناپذیری درگیری در حیات انسانی با شواهدی از تاریخ و استناد به مبانی دینی، فلسفی، اجتماعی و فرهنگی اثبات می‌شود:

- مفهوم ابتلا به عنوان عنصر مهم در منطق قرآنی و در حرکت انسان و در حرکت تاریخ است.

جهان قرآنی، جهان نزاع و درگیری و ابتلاست. در قرآن کریم اولاً محور تمام داستان‌های قرآنی ستیز حق و باطل است که به معنای ابتلاست (م. ۷).

- این درگیری که یک درگیری تاریخی است در محور انبیا و طواعت و فراعنه و ابلیس؛ این درگیری بستر خلوص جامعه مؤمنان و رشد جامعه مؤمنین و تفکیک حق و باطل است.

از مجاهده با نفس بگیرد تا مجاهده با شیطان تا درگیری‌های اجتماعی که بین فراعنه و انبیا بوده تا درگیری تاریخی بین سلسله انبیا با ابلیس و فراعنه و ستیز ائمه علیهم‌السلام با باطل که با وقایع بزرگی مانند عاشورا رنگ گرفته است (م. ۲).

- جامعه لیبرال سرمایه‌داری درون خود کنش‌های انسان‌مدارانه را فرض گرفته است. حالا تمام عرصه‌های اجتماع را به نفع این کنش مصادره می‌کند یا اگر یک نهاد اجتماعی وجود داشته باشد، ذیل مفاهیم جهانی شده و هنجاری شده‌ای مانند توسعه اجتماعی فتح می‌کند. خود دست گذاشتن روی خانواده در غرب برای تغییر ارزش و فعل اخلاقی از آنجاکه خانواده آن بستری از نهاد اجتماعی است که اخلاقیات احسان‌محور تویش گسترش پیدا می‌کند هم مؤید ماست (م. ۶).

- تجدد به دنبال تغییر در باورهای ماست. هر جا توانستیم معارف اهل بیت علیهم‌السلام را بیان بکنیم و مردم را بر اساس سنت و روایات قرآن پرورش بدهیم، جایی است که باورها را مقاوم کرده‌ایم؛ پس تاب‌آوری مردم را بالا بردیم و زندگی‌ها قوی شده است. تعمیق این ارزش‌ها و کارکردها در درون خانواده اتفاق افتاده است (م. ۱۰).

- عالم ماده به دلیل ویژگی‌ها و محدودیت‌هایی که دارد، نمی‌تواند خیر محض باشد و تزامم و درگیری در این عالم اجتناب‌ناپذیر است؛ بنابراین در این عالم به دلیل تزامم منافع، قطعاً و حتماً درگیری به وجود خواهد آمد. در تأمل با این ویژگی عالم ماده، برای حفظ ارزش‌ها و آرمان‌ها می‌توان مقاومت را نیز جزء جدایی‌ناپذیر این عالم به حساب آورد (م. ۱۵).

در خرده‌مفهوم ۲ بر اساس عنصر متغیر «کلان‌بودگی»، با توجه به گستردگی و درهم‌پیچیدگی جوامع امروزی در ساحت عمومی، متأثر کردن حیات انسانی و زیست خانواده نیازمند انسجام و هماهنگی در چرخه تأثیرات ذیل یک کل است؛ ایده‌ای که در انسجام نظری و عملیاتی در غرب برای گسترش ارزش‌های تجدیدی در تمام ساحت‌های عمومی و خصوصی پی گرفته شده است (ر.ک: کچوئیان، ۱۳۹۹). شناخت این میدان درگیری برای تبیین مقاومت، ظرفیت پرداخت به مسئله را ایجاد می‌کند؛ به گونه‌ای که در نگاه کلان‌نگر به صحنه درگیری، اساس نیاز به برنامه‌ریزی نظام‌مند مقاومت روشن می‌شود که در ادامه مبتنی بر این مهم باید ظرفیت‌ها را در همه عرصه‌ها فعال کرد.

- وقتی طرح دشمن کلان است، شما باید طرح همه‌جانبه داشته باشید و این طرح همه‌جانبه را در مراحل بر اساس مقدماتان پیش ببرید. نمی‌شود خانواده را جدای از بقیه

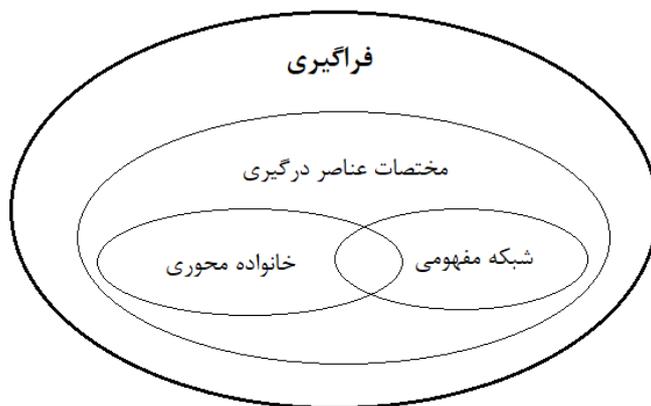
ساختارهای اجتماعی طراحی نکنید. اصلاً ممکن نیست (م. ۲).

- نزاع تجدد یک نزاع همه‌جانبه با همه طرفیت تاریخی اجتماعی و فرآورده‌های فرهنگی، صنعتی، علمی و دانشی، نظام تولیدش و نظام پرورشش و نظام تربیتش در همه توانش است؛ سپس وارد مواجهات خرد می‌شوند. فلذا اگر در مقاومت از تمامیت این حوزه‌ها غافل بود، عملاً تجدد بسط پیدا می‌کند (م. ۱۱).

- یعنی کل ساختارهای اجتماعی و فرهنگی در خدمت بسط آن ارزش قرار می‌گرفت (م. ۱۲).

طبقه ۲: مقاومت مبتنی بر شناخت «مختصات عناصر درگیری»

افق درونی (مختصات عناصر درگیری) در این طبقه روشن می‌کند تبیین دقیق شبکه مفهومی مقاومت، خود نیازمند شناخت دقیق بین عامل تحول (تهدیدکننده) در برابر عامل مقاومت (تهدیدشونده) به عنوان طرفین درگیری است؛ چراکه در مختصات شبکه درگیری، فعلیت و اثربخشی تهدید معلول ایده‌ها، راهبردها و هماهنگی مجموعه‌ای از اراده‌ها در کنار ساختارها و ابزارهایی است که به عنوان تهدیدکننده در اراده و محیط تهدیدشونده نفوذ می‌کند؛ بنابراین هرگونه تحلیل و تجویز کنش‌مند و ابزارمحور مبتنی بر بستر نظری، نیازمند شناسایی عاملان و کنشگران در شبکه خواهد بود.

شکل ۳. ساختار ادراکی مقاومت مبتنی بر شناخت «عناصر درگیری»

فعلیت عمل و ایده در هردو طرف درگیری متناسب با استفاده دقیق و درست از ظرفیت‌های نظری و عملی و پرداخت دقیق نظری و عملی است؛ اما از آنجاکه در موضوع تحولات ارزشی و

جهانی شدن ارزش‌های مدرن، شاهد «فراگیری» و تمامیت اراده و اهداف تهدیدکننده در برابر انفعال تهدیدشونده بوده‌ایم، نیازمند توجه به ظرفیت‌ها و زمینه‌هایی خواهیم بود که تضاد بین دو طرف را روشن کند و نشان‌دهنده ضعف تهدیدشونده در آن موضع و قدرت تهدیدکننده در همان موضع باشد. با این نگاه که این نبود تلازم و تناسب تسهیل‌کننده جریان تحول بوده است. توجه به این امر در اندیشمندان حوزه خانواده به شناسایی دو خرده‌مفهوم «شبکه مفهومی» و «خانواده-محوری» در محوریت این تعامل ناموازن منجر شد؛ برای نمونه توجه اندیشه مدرن به بستر خانواده برای ایجاد تحول اساسی در اراده‌های فردی و جمعی، در برابر بی‌توجهی تهدیدشونده به این ظرفیت عظیم مطرح است.

- نگاه فردگرایانه تحت فشار پیچیدگی اجتماعی در دوره مدرن تبدیل به دوگانه فرد و جامعه شد. به همین ترتیب اهمیت‌زدایی از خانواده نقطه مشترک کل متفکرین مدرنیته شد؛ اما ما در نقطه مقابل، انسان در بستر جامعه را مطالعه کردیم؛ اما انسان در بستر خانواده را کمتر مورد توجه قرار دادیم. اگر ما یک رصد درست نسبت به مدرنیته داشتیم و نقطه‌های هدف دوران مدرن را می‌دانستیم و تکیه‌گاه‌ها و خاستگاه‌های تفکر دوران مدرن را می‌دانستیم، اتفاقاً باید موضوع خانواده را در مقابل جامعه مدرن بررسی می‌کردیم (م. ۷).

خرده‌مفهوم ۱ به قدرت تهدیدکننده در تبیین، تنقیح و کاربست دقیق معانی و مفاهیم پشتیبانی‌کننده از قدرت خود در میدان اشاره دارد؛ در مقابل ضعف تهدیدشونده در این موضع، او را در مقاومت سازنده و انتخاب پویا متناسب با بسترهای تهدید، منفعل کرده است. شبکه نظری و عملی در موضع تهدید برآمده از «فراگیری»، ترکیبی سیال و هوشمند از برنامه عمل برای اعمال اراده در افراد، سیستم‌ها، افکار و محاسبات در تمامیت ارکان زیست بشری است.

- شبکه از تمام اطراف احاطه می‌کند. در این جامعه و بستر شبکه‌ای، احساس می‌کنیم بچه‌هایمان ماهی‌هایی هستند که در شبکه‌ها گرفتار آمده‌اند. ما هیچ راهی نداریم، غیر از اینکه این شبکه را سوراخ بکنیم؛ و الا از همه طرف اینها احاطه شدند. پرسش اصلی ما این است که آیا الگوهای راهبری، الگوهای تربیت، الگوهای انتقال ارزش‌های اخلاقی به نسل بعد، الگوهای انتقال ارزش‌های خانوادگی به نسل بعد در زمانه‌ای که ساختارها ارزش‌های معارض با ارزش‌های اخلاقی و خانوادگی را این‌طور فراگیر بازتولید می‌کنند، در معنا و عمل وجود دارند؟ (م. ۱۲).

- اینها به عدم آگاهی بر می‌گردد و به فقدان تبیین فنی. در عمل خیلی درگیر می‌شویم که

بحث‌های نظری خوب پخته نشده و خوب اتخاذ موضع نشده و به آشفتگی در تصمیم‌گیری‌های ما منتج می‌شود؛ در ابهام و سردرگمی. یعنی آخرش در پارادوکس‌هایی که قرار می‌گیریم، آن نظریه ما اگر منقح شده باشد، ما را از بحران تصمیم‌گیری خلاص می‌کند (م. ۸).

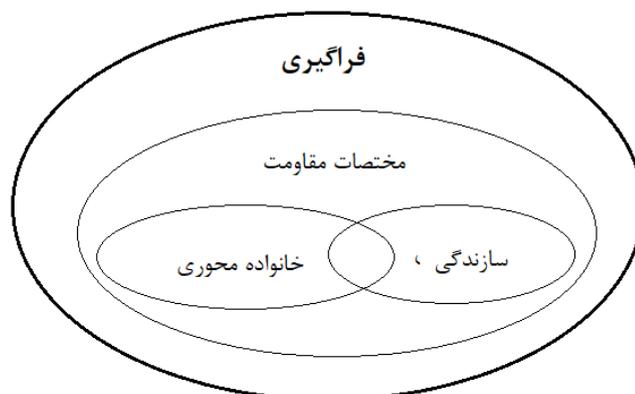
خرده‌مفهوم ۲ نیز با اشاره به خانواده به عنوان مهم‌ترین بستر در اجتماع برای تعمیق ارزش‌ها و تربیت اراده‌ها مبتنی بر ماهیت و هویت دینی و حق‌محور، ماهیت و نقش خانواده را مهم‌ترین معیار ارزیابی طرفین درگیری در شناخت ظرفیت‌ها در جهت ایجاد تحول سلبی و استحاله خانواده یا مقاومت در برابر تهاجم و همچنین ارزیابی موفقیت دورویکرد می‌داند.

- الآن رویکرد اقتصاد موجود در غرب به دو واسطه کلان‌تر غالب شده: یکی به واسطه خودمترزلزل کردن نهاد خانواده؛ یعنی نهاد خانواده را در جاهایی به نفع فردیت یا جاهایی به نفع جامعه محض مترزلزل بکند؛ یعنی آورده‌هایی که من انسان از بستر خانواده داشته باشم، سلب کرده. پس ضربه‌هایی به خانواده با مفهوم گسترده‌اش زده و ضربه‌هایی هم به کارکردهای خانواده زده است تا آورده‌های خانواده برای جامعه هدف را بهش ضربه‌هایی بزند (م. ۴).

- تفکر مدرن و نظام مدرنیته برای اینکه پدیده یا وظیفه و رسالت مدرن را بتواند جاری و ساری بکند در کل جامعه، نهادهای منسجمی را در ساحت‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی برای خودش تعریف می‌کند که بتواند این نهادهای مدرنیته را در تمام عرصه‌های زندگی اجتماعی درگیر بکند. در این فرایند نظام‌سازی، خانواده نقش مهمی داشته؛ هم در کنترلش و هم در شیوعش (م. ۹).

طبقه ۳: مقاومت مبتنی بر شناخت «مختصات مقاومت»

در این طبقه از نظرگاه نخبگان حوزه خانواده، پرداختن به ابعاد گوناگون تحول‌آفرینی مدرنیته و زمیه عمومی که این تحولات در آن رخ می‌دهد، به ساختاردهی به شبکه‌ای کاربردی از نظریه تا عمل برای مقاومت و مقابله می‌انجامد. در طول تاریخ، مفهومی به نام مدرنیته با رویکردهای تجدیدطلبی به لحاظ رویکرد، اهداف و ابزار به عنوان یک پدیده مرکب آن‌چنان گستره توسعه یافته‌ای پیدا کرده است که جریان مقابله با آن با تعاریف و انفعال پیشین، دیگر از کفایت لازم برای شناخت و مقابله برخوردار نیست؛ بنابراین برای رفع این نقیصه به‌ویژه در نسبت با تحولات ارزشی خانواده، چاره‌ای جز تعریف مختصات جدید مقاومت از نظر تا عمل مبتنی بر مختصات دقیق صحنه و طرفین درگیری و تهدید وجود ندارد.

شکل ۴. ساختار ادراکی مقاومت مبتنی بر شناخت «مختصات مقاومت»

در برابر مهم‌ترین ویژگی‌های تهدید به عنوان پدیده‌ای ذاتی در زیست بشر که برخورداری از نگاه تمدنی و کلان‌نگر به حوزه عمل و معنا در رأس آن قرار می‌گیرد، مقاومت به عنوان پدیده‌ای عرضی که به تبع وجود تهدید، موجودیت می‌یابد، نیازمند ارتقای رویه جزئی‌نگر و نظرزده خود به رویکردی فراگیر و کلان‌نگر، پویا و در تعامل با مختصات تهدید مبتنی بر استفاده از ظرفیت‌های مبنایی تعمیق ارزش‌ها در جامعه (خانواده) و درنهایت عملیاتی است.

- آنچه از پدیده مقاومت فهمیده می‌شود، این نکته است که ایده و عمل مقاومت وابسته به وجود تهدید است؛ به همین سبب اثرگذاری آن هم تابعی از تحولات تهدید باید باشد (م. ۱۵).

خرده‌مفهوم ۱ «سازندگی» منطبق بر منطق رشد ناظر به ایده نخبگانی در به رسمیت شناختن میدان درگیری، شناخت دقیق نقاط و اهداف درگیری و یافتن نقطه تعادل میان مقاومت منزوی و منفعل درون خانواده با ستیزه‌جویی در عرصه عمومی که منفک از خانواده است، خواهد بود. نتیجه این دقت مقاومت فعال و مقابله‌گر مبتنی بر منطق رشد خواهد بود؛ منطقی که افزون بر ایستادگی در برابر مخدوش شدن ارزش‌های موجود، به بازآرایی و بازسازی ارزش‌های تحول‌یافته و از دست‌رفته و بازسازی بسترهای حفظ آنها مانند خانواده در کلان‌ساحت‌های نظری، عملی و اجتماعی توجه می‌کند.

- وقتی می‌گوییم ریشه و بنه را بازسازی بکنیم، ممکن است توهم بشود به دویت سال پیش برگردیم (م. ۱۴).

- یک دوره خانواده در ادبیات مدرن مرده و ما داریم بازسازی می‌کنیم و می‌سازیم. باید این ظرفیت را در شرایط بشناسیم و رقیب را هم بشناسیم و ظرفیت‌ها را فعلی کنیم (م. ۲).

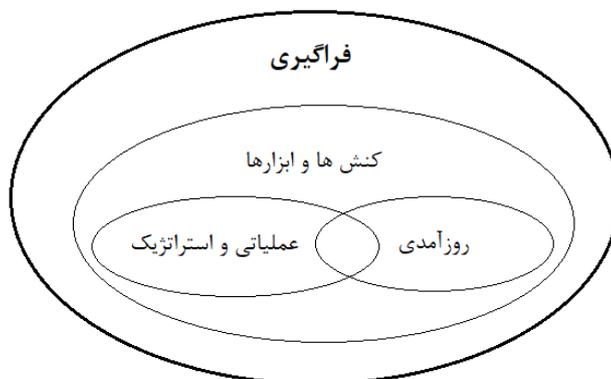
- نیاز به بازسازی خانواده داریم. نیاز داریم خانواده‌ای را بازتعریف بکنیم که معنا و نیازها در آن تأمین بشود. در این فرایند، خانواده بر اساس یک مواجهه هوشمندانه با تهاجم، بازسازی می‌شود تا بتوانیم مرزهای تحول را کنترل کنیم (م. ۱).

در خرده‌مفهوم ۲ اندیشمندان پویایی و اثرگذاری مقاومت را منوط به تربیت اراده‌های همراه و عامل می‌دانند و بهترین بستر برای رشد و تربیت اراده‌ها را خانواده معرفی می‌کنند. در این حالت، فراگیری مقاومت به معنای هم‌زمانی نوسازی خانواده‌های آسیب‌دیده با مقاومت در برابر ساخت-زدایی از خانواده‌های سالم با اهداف مدرنیته و سرمایه‌داری غربی است؛ امری که نیازمند تدقیق و تنقیح شبکه مفهومی و عملیاتی مقاومت متناسب با تحولات عالم غرب در گسترش اندیشه‌ای خود خواهد بود. در این صورت عمل مقاومتی افزون بر ایستادگی در برابر تهدیدهای تخریب‌کننده، به رشد و توانمندی خانواده در محیط متحول خواهد انجامید.

- محور عملیاتی غرب برای همه‌گیرسازی مدرنیته و استعمار نوین از کانال خانواده گذشته. استحاله خانواده با معانی جدیدی که خلق کرده مثل جنسیت، هویت سیال جنسیتی، تشابه و برابری و مثل اینها که در بستر انقلاب صنعتی و انقلاب جنسی رخ دادند، اتفاق افتاده. مقاومت هم نمی‌تواند بدون بازگشت به خانواده و حل مسئله خانواده، درست عمل کند (م. ۲).

طبقه ۴: مقاومت مبتنی بر شناخت «کنش‌ها و ابزارها»

غرب نه به عنوان موجودیت تهدید، بلکه به عنوان مرزهای جغرافیایی و ظرفیت عملیاتی که عامل تهدیدکننده و درگیری در دنیای معاصر یعنی مدرنیته از آن برای بسط مادی و معنوی خود استفاده کرد، کارکرد تعاملی بین سه جنبه «نظر»، «عمل» (کنش) و «ابزار» را برای اندیشه مدرن به منظور بسط حداکثری ایجاد کرد. در دنیای غرب، پایداری و ایضاح در یکی از این ابعاد (شبکه نظری و مبانی انسان‌مدارانه) نیازمند دقت و قوت در دو جنبه دیگر (کنش و ابزار اجرا) بود تا از عملیاتی شدن اندیشه و گسترش نفوذ، اطمینان حاصل شود. پدیده مقاومت بدون نظر توأمان به هر سه رکن و غفلت از شیوه‌ها در عملیاتی کردن ایده‌ها مختصات اثرگذاری، فراگیری و سازندگی خود را خواهد باخت.

شکل ۵. ساختار ادراکی مقاومت مبتنی بر شناخت «کنش‌ها و ابزارها»

افق درونی در این طبقه ناظر به ماهیت و سبک‌شناسی کنشی که غرب برای بسط مدرنیته از آنها بهره برده، مطرح شده است. سبک عملیاتی غرب منطبق با رویکرد فرایندی و بر پایه ظرفیت‌ها بوده است. در این رویکرد، راهبرد القای مبانی ضدخانواده و تهدید خانواده، نخست با قلب معنا و ماهیت خانواده از خانواده به خانوار و خانواده به خانوار و خانه اتفاق افتاده است. در ادامه با قلب در روابط خانوادگی با حذف خانواده از مناسبات زیست بشری و تعریف دوگانه فرد/ جامعه در کنار مخدوش کردن نظام زوجیت و دوگانگی جنسیتی روبه‌رو هستیم. این اهداف در اغلب کنش‌های سیاستی از مدار سازمان‌های بین‌المللی عملیاتی شده و با خلق ایده الزام‌آوری گسترش یافته است. روش-شناسی تهدید در ادامه به شناسایی برجسته‌ترین ابزار غرب در این صحنه منجر می‌شود. ابزار علم، آموزش و پرورش (مهم‌ترین متولی تربیت اراده‌ها در دنیای معاصر)، شیوه‌های کالبدی و شهرسازی و در نهایت رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، پیشران‌های تحول به سوی اهداف مدنظر غرب در صحنه درگیری را تشکیل می‌دهند. شناخت و توجه به این دو بعد در کنار تبیین مبانی مقاومت را در انتخاب و عمل پویا در نسبت با تحولات یاری خواهد کرد.

- این را از قضا خود غربی‌ها در سطوحی گفتند. تکنولوژی ذاتاً خنثی نیست و کاملاً جهت-

مند است؛ یعنی تکنولوژی در خدمت اهدافی است (م. ۱۴).

- مرجعیت‌های جامعه از جمله نهاد علم، هنر، مرجعیت‌های علمی و هنری و اینها در سیطره عقلانیت مهاجم قرار می‌گیرند؛ یعنی شما در یک مقطع زمانی، روان‌شناسی تان می‌گفت هم جنس‌گرایی اختلال جنسی است. از دهه ۱۹۷۰ به این‌ور می‌گویند گرایش جنسی است و اختلال جنسی نیست. حالا هموفوبیا را تبدیل به اختلال می‌کنند؛ یعنی علم در

خدمت سیطه فردگرایی قرار گرفته (م. ۱۰).

خرده مفهوم ۱ تناسب کنش و ابزار در بستر تحولات تمدنی با نیازهای جدید را نشان می‌دهد. در این مفهوم، اثر تمدنی و فراگیر برای طرفین درگیری بدون تحول و «روزآمدی» در کنش و ابزار متناسب با تحولات طبیعی حیات بشری در کنار نیازهای دست‌کاری‌شده او (که تابع رشد و گسترش اندیشه‌های مدرن یا اراده‌های مقاوم است) ممکن نخواهد بود.

- حرف علمی را باید با حرف علمی جواب بدهم. صنعت داشته باشیم و پیشرفته‌تر از اینها که هستند، باشیم و در بلندمدت به تکنولوژی‌های ایمان‌سازگار برسیم؛ تکنولوژی به این معنا که قابلیت استفاده عامه دارد و چیزی می‌سازم که عامه استفاده بکنند (م. ۴).

- هر علمی در نتیجه تکامل نیازها رشد می‌کند؛ چون نیازها پرسش‌ها را به وجود می‌آورند، پرسش‌ها پاسخ‌ها را به دنبال خود دارند و در نتیجه علم تکامل می‌یابد (م. ۳).

خرده مفهوم ۲ نیز به اصالت دو بعد کنش و ابزار در سه‌گانه «نظر»، «عمل» (کنش) و «ابزار» در نگاه اندیشمندان این حوزه با ایده مقاومت اشاره دارد و روشن می‌کند اندیشه فارغ از تأمل عملیاتی و راهبردی امکان‌پذیر نخواهد بود. مقاومت می‌بایست با فهم از وقوف غرب به این تعامل سه‌وجهی، به بازآرایی توانش‌ها و ظرفیت‌های خود در راهبری فرایند، اقدام و استفاده از ابزار مانند علم، آموزش و فناوری‌ها پردازد.

- خلع ید خانواده از تربیت و بردن آن ذیل ترتیبات مدرن مثل نهاد آموزش و پرورش شاید مهم‌ترین برنامه عملیاتی غرب برای استفاده از سایر اسباب و ابزارها مانند علم مدرن، سبک زندگی مدرن، شبکه‌های اجتماعی و فناوری‌ها برای نشر ایده خودش و تربیت اراده‌های همسو بود (م. ۱۲).

- غرب یک تمدن فراگیر از لایه‌های باطنی و ظاهری خودش را شکل داده، رؤیای خودش را ساخته، رؤیای خودش را هم سعی کرده در نقطه‌ای محقق و عملیاتی بکند به اسم آمریکا. هژمونی برایش درست کرده با رسانه و هنر. بعد هم طراحی سازمان جهانی‌اش را کرده. دو تا جنگ جهانی راه انداخته. بعد در فضای رعب جهانی، یک مدیریتی حاکم کرده، دولت - ملت‌ها را فراگیر کرده و بعد سازمان ملل درست کرده به عنوان دولت مرکزی که با پروتکل‌ها و منشورهای بین‌المللی، جهان را اداره می‌کند. ما در مقابلش باید چه کردیم؟ (م. ۲).

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس مسئله اولیه پژوهش حاضر، شبکه نظری و عملی پیرامون پدیده مقاومت در نسبت با

خانواده با مفاهیم متفاوت و مرتبطی در قالب ابعاد و مؤلفه‌های مقاومت پیوند خورده است. از آنجایی که مفهوم مقاومت خانواده در برابر جهان متحول و ارزش‌های اخلاقی مدرن، امری نوظهور و انتزاعی است، برای عملیاتی‌سازی ایده‌ها نیازمند ساختار بندی دقیق شبکه مفهومی و عملیاتی پیرامون آن از نظرگاه اندیشمندان صاحب ایده هستیم. نپرداختن صحیح و به موقع به این امر دست خانواده‌ها و کارگزاران حوزه خانواده را از بدیل‌ها و اقدامات مقاومتی خالی کرده و به بروز ایده‌ها و شیوه‌های متفاوت بعضاً متناقضی منجر شده است. به همین سبب خانواده در این سردرگمی در دوراهی تسلیم وضع موجود شدن یا مقاومت در برابر تحولات جهانی برای استقرار ارزش‌های اخلاقی که در طول نسل‌ها از طریق خانواده منتقل می‌شده‌اند، گرفتار آمده است.

این پژوهش در پی شناسایی و بازنمایی ابعاد و مؤلفه‌های دینی و بومی مقاومت در برابر تحولات فرهنگی و اجتماعی و ارزش‌های اخلاقی در نسبت با خانواده از میان ادراکات ذهنی اندیشمندان این حوزه برآمد تا بتوان با ارائه صورت‌بندی درست از پدیده مقاومت در صدد طراحی دقیق اقدام و عمل برآمد. در این راستا دریافت‌ها و ایده‌های متفاوت یا هم‌پوشان اندیشمندان از پدیده مقاومت احصا و در قالب چهار طبقه توصیفی جداگانه و ذیل یک سطح از افق ادراکی مشترک ارائه شد. هر طبقه توصیفی بازنمای یک نوع از فهم و مفهوم‌پردازی منحصر به مشارکت-کنندگان از پدیده مقاومت است و منظومه آنها در قالب فضای نتیجه، نشان‌دهنده تصویر کلی پدیده همراه با اشتراکات و افتراقات اندیشه‌ای پیرامون آن است.

جدول ۱. فضای نتیجه برای ادراکات و دلالت‌های پدیده مقاومت خانواده در برابر ارزش‌های جهانی مدرن

مقوله‌های اصلی (دلالت‌های ادراکی)	خرده مفاهیم (عناصر متغیر)	طبقات توصیفی (افق درونی)	افق ادراکی (افق بیرونی)
ذاتی و اجتناب‌ناپذیر بودن درگیری در عالم ماده؛ تبیین‌پذیری (دینی، تاریخی، فرهنگی/ اجتماعی، فلسفی)؛ فراگیری و کلان‌بودگی؛ خانواده‌محوری	تبیین‌پذیری کلان‌بودگی	مختصات صحنه درگیری	
مختصات تهدیدکننده: فاعلیت؛ ابتنا بر مبانی انسان‌گرایانه؛ تمامیت‌خواهی؛ کلان‌نگری؛ جهانی‌سازی؛ عادی‌سازی؛ خانواده‌محوری مختصات تهدیدشونده: انفعال؛ ایستایی؛ جزئی‌نگری؛ آشفتگی و ضعف شبکه مفهومی و نظری؛ ضعف رویکرد عملی و اجتماعی در بسط ایده‌های نظری و اعتقادی؛ بی‌توجهی به نیازها و ظرفیت‌های خانواده	شبکه مفهومی خانواده‌محوری	مختصات عناصر درگیری	فراگیری

تبیین‌پذیری (دینی، تاریخی، فرهنگی/ اجتماعی، فلسفی)؛ تناسب با تهدید؛ فراگیری؛ عرضی و تابعی بودن در برابر تهدید؛ تنقیح مبانی؛ مقاومت‌ستیزی و سازندگی؛ مبتنی بر اراده؛ اجتماعی؛ خانواده‌محور و موقعیت‌مند در خانواده	سازندگی خانواده‌محوری	مختصات مقاومت	
ابزارها: مبتنی بر علم، آموزش و تربیت، مدیریت محیطی و زیست شهری، فناوری‌های رسانه‌ای، متناسب با ابزارهای تهدید و درگیری، روزآمدی ابزارها فنون و کنش‌ها کنش‌ها: متناسب با کنش‌های تهدید و درگیری، فراگیری، صبورانه در ترویج، روزآمدی، عملیاتی و استراتژیک، ظرفیت‌محور، متناسب با مختصات مقاومت، مبتنی بر عاملیت خانواده	روزآمدی عملیاتی و راهبردی	کنش و ابزارهای مقاومت	

افق ادراکی یگانه‌ای که در سیر مطالعه با عنوان «فراگیری» بازنمایی شد، به عنوان مهم‌ترین فصل مشترک اندیشه دینی و تخصصی در حوزه خانواده بیانگر این نکته است که مقاومت در حوزه خانواده از مسیر شناخت و عملیاتی کردن مقاومت در ساحت کلان‌تر زیست بشری می‌گذرد. در این نگاه اگر خواهان استحکام و استمرار ارزش‌های اخلاقی و کارکردهای خانواده در اجتماع بزرگ‌تر باشیم، باید سبک و رویکرد خود را با نظام معارض تنظیم کنیم؛ بنابراین از آنجاکه مدرنیته در بستر کنشی «تمامیت‌خواه» و «کلان‌بودگی» غرب (ر.ک: کچونیان، ۱۳۹۹) به تسخیر عرصه‌های عمومی و خصوصی پرداخته است، مقاومت نیز ناگزیر از اعاده رویکردی تمدنی و فراگیر برای حفظ و استمرار ارزش‌ها و کارکردهای جامعه دینی و بومی خواهد بود. در این بستر فراگیر، خانواده نیز به عنوان امری فرابخشی و صاحب مسائل با وجوه عمومی برجسته - چه در عرصه عمومی و چه در عرصه خصوصی - در مسیر مقاومت از نسبت با دیگر حوزه‌ها و بخش‌های عمومی اعم از سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متأثر خواهد بود.

در ادامه طبقات توصیفی ذیل افق‌گشایی در سطح پیچیدگی «فراگیری» به صورت بخش‌هایی از یک کل، در عین تفاوت آرای اندیشمندان بازنمای یک رویکرد سلسله‌مراتبی هستند. این رویکرد سلسله‌مراتبی از شکل‌گیری طبقات با رویکرد کلی‌تر و نظری ناظر به لزوم شناخت ذات و مختصات صحنه درگیری، شناسایی عواملان و مختصات رفتاری طرفین درگیری، مختصات مقاومت در برابر تهدید تا رویکرد عملیاتی انحاء و الزامات عملیاتی‌سازی مقاومت در برابر تهدید با تمرکز بر کنش و ابزار از بالا به پایین یا از کلان به خرد، شناسایی شد. بدین ترتیب هر طبقه در عین حفظ استقلال، منتج از طبقه قبل و تکمیل‌کننده آن است. این مجموعه در نهایت یک بسته نظری و عملی از پدیده مقاومت در نسبت با خانواده را ساختار بندی می‌کند.

مهم‌ترین عنصر دخیل در شناخت مختصات صحنه‌درگیری، «اجتناب‌ناپذیری» و حتمی بودن درگیری و تهدید در زیست مؤمنانه و «تبیین‌پذیری» این امر ذاتی در بستر سنت‌های تاریخی، اجتماعی و دینی است (ر.ک: علیزاده و ملکی، ۱۳۹۰). تابعی و عرضی بودن مقاومت در این صحنه در پی اصالت درگیری به اصالت مقاومت منجر می‌شود؛ بنابراین مقاومت نیز دارای مختصات «اجتناب‌ناپذیری» و «تبیین‌پذیری» خواهد شد. نزدیک‌ترین مفهوم تبیین‌کننده درگیری در آموزه‌های دینی «تمحیص» است که در بردارنده مفهوم حتمی بودن درگیری و هدف از آرایش این صحنه در سنت الهی است. در این صورت، مقاومت تابعی و قهری در برابر تهدید دائمی که در لوای استحاله و تحول عقلانیت در بالاترین درجات تهدید رخ می‌دهد، بستری برای رشد و خالص‌سازی بشر ذیل عقلانیت توحیدی خواهد بود. این واژه به معنای خالص کردن است که در نتیجه بلا و آزمایش حاصل می‌شود؛ برای نمونه در آیه شریفه «وَلِيْمَحْصَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ» (آل عمران: ۱۴۱)، «محص» در اصل به معنای خالص کردن و برطرف نمودن عیب و ایراد از یک چیز است و به تزکیه و تطهیر منجر می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۳۶۲، ص ۷۶۱).

«خانواده‌محوری» به عنوان عنصر متغیر یا دلالت‌های ادراکی مشترک در تمامی طبقات، دارای وجوه متفاوت تفسیری است. «خانواده‌محوری» در شبکه مفهومی و رفتاری طرف تهدیدکننده در «مختصات عناصر درگیری» به عنوان یک سنت دیرینه مطرح شده و صرفاً رویکردی تبیینی دارد. در طرف تهدیدکننده، مدرنیته همواره از خانواده به عنوان بستر اصلی ایجاد تحول و استحاله اخلاقی در جوامع استفاده کرده است (ر.ک: صادقی فسایی و عرفان‌منش، ۱۳۹۲). آنچه از اهداف و فرایند انقلاب صنعتی و انقلاب جنسی و در امتداد آن، تحولات مفهومی در جنسیت (ر.ک: جمشیدی‌ها و صادقی فسایی، ۱۳۹۲) و پوشش به دست می‌آید، مؤید این رویه غرب در بسط ارزش‌های تجدیدی خود بوده است؛ در مقابل طرف تهدیدشونده از نظرگاه اندیشمندان بر این جایگاه ویژه خانواده واقف نبوده است. در ادامه اشاره آنها به «خانواده‌محوری» در «مختصات مقاومت» برای ارائه بدیل مقاومتی موفق برای دستیابی به سعادت بشری در تمام ساحات‌ها در دنیای معاصر، رویکردی تجویزی دارد. در خانواده‌ای که در عقلانیت انسان‌محور مدرن تعریف می‌شود، جای انسان و خدا عوض شده است، ذهن انسان، تمایلات انسان و منافع او، اصالت یافته و هر آنچه او را محدود کند (اعم از اخلاق، حقیقت و تکلیف)، در مرتبه دوم قرار می‌گیرد (ر.ک: رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۸۱)؛ بنابراین تورم فردگرایی، افراد را از تشخیص مصالح جمعی و تلاش برای تحقق مقاصد نظام اسلامی دور می‌کند. به همین ترتیب، بازگشت به خانواده در رویکرد مقاومتی با تربیت اراده‌های فردی ذیل عقلانیت دینی (ر.ک: سجادی، ۱۳۸۳) با بازآموزی اطاعت و

ولایت‌پذیری، انسجام حول محور ایمان و اطاعت امر الهی، تشخیص مصالح جمعی و تولید اراده‌های جمعی همراه خواهد بود.

از آنجایی که مقاومت امری تابعی و به تبع تهدید و درگیری شناسایی می‌شود، مختصات و عرصه عملیاتی آن نیز باید در تعامل با تحولات و عرصه‌های اثرگذاری تهدید تعریف شوند. در این مدل، مقاومت امری موقعیت‌مند و متناسب با میدان درگیری و ظرفیت‌های محیطی خود درک می‌شود؛ بنابراین ایضاً سه طبقه (مختصات صحنه درگیری، عناصر درگیری و مقاومت) پیش‌زمینه شناسایی و تجویز کنش‌ها و ابزارهای پیاده‌سازی مقاومت موفق می‌شوند. کنش‌ها و ابزارها افزون بر حفظ تناسب با شبکه عملیاتی تهدیدکننده باید مبتنی بر ظرفیت‌های محیطی در عقلانیت توحیدی و کشور اسلامی باشند. مهم‌ترین اضلاع این ظرفیت شامل معقولات - اعم از مبانی دینی، فلسفی و دانشی - و محسوسات - اعم از علم، فناوری و هنر (ر.ک: امانی و همکاران، ۱۴۰۰) - خواهند بود.

مقالات

مفهوم پردازی اندیشمندان حوزه خانواده از مقاومت اخلاقی
در برابر تهدیدهای نوظهور: مبتنی بر رویکرد پدیدارنگارانه

منابع و مأخذ

* قرآن کریم.

۱. امانی، حجت و حسن بلخاری قهی و صداقت جباری کلخوران؛ «خوش‌نویسی اسلامی، نماد مقاومت در برابر روند غربی شدن (با تکیه بر نظریه مطالعات پسااستعماری)»؛ باغ نظر، س ۱۸، ش ۱۰۰، ۱۴۰۰، ص ۲۱-۳۰.
۲. بزرگ‌مقام، محسن؛ «اطلاق و نسبیت اخلاقی»؛ کیهان اندیشه، ش ۵۸، ۱۳۷۳، ص ۳۰-۵۸.
۳. پولادی، کمال؛ تاریخ اندیشه سیاسی در غرب (قرن بیستم)؛ تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۳.
۴. پین، مایکل؛ فرهنگ اندیشه انتقادی، از روشنگری تا پسامدرنیته؛ ترجمه پیام یزدان‌جو؛ تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۳.
۵. جمشیدی‌ها، غلامرضا و سهیلا صادقی فسایی و منصوره لولا‌آور؛ «نگرش جامعه‌شناختی بر تأثیر فرهنگ مدرن از منظر جنسیتی بر تحولات خانواده در تهران»؛ زن در فرهنگ و هنر، س ۵، ش ۲، ۱۳۹۲، ص ۱۸۳-۱۹۸.
۶. حیدری، محمد؛ معجم الأفعال المتداولة و مواطن استعمالها؛ ج ۱، چ ۱، قم: المركز العالمي للدراسات الاسلاميه، ۱۳۸۱.
۷. دکارت، رنه؛ تأملات در فلسفه اولی؛ ترجمه احمد احمدی؛ ج ۳، تهران: سمت، ۱۳۸۱.
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ المفردات الفاظ قرآن؛ ترجمه غلامرضا خسروی؛ تهران: انتشارات رضوی، ۱۳۶۲.
۹. رجائی، ملیحه و طاهره جاویدی کلاته جعفرآبادی و علیرضا صادق‌زاده قمصری و بختیار شعبانی ورکی؛ «تبیین تربیت و گومحور در نظریه انتقادی مقاومت: مطلوبیت و امکان تحقق آن در نظام آموزشی ایران»؛ پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، س ۹، ش ۲، ۱۳۹۸، ص ۸۵-۱۰۴.
۱۰. رحیم‌پور ازغدی، حسن؛ «اسلام و مدرنیته (عقل‌گرایی و انسان‌گرایی)»؛ کتاب نقد، ش ۲۳، ۱۳۸۱، ص ۱۹۳-۲۲۰.
۱۱. رضایی، محمد؛ «بحران در بازتولید هژمونی دولت از طریق گفتمان مدرسه»؛ پایان‌نامه دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.
۱۲. رضایی، مصطفی؛ تعامل یا تقابل مدرنیته و مهدویت؛ قم: نسیم کوثر، ۱۴۰۰.
۱۳. زاهدی تیر، اصغر و محمدهادی امین‌ناجی؛ «بررسی مفهوم مقاومت با رویکرد اجتماعی در آیات قرآن» (عنوان عربی: مفهوم المقاومة بمقاربة اجتماعية فی آیات القرآن الکریم)؛

- مطالعات تفسیری، س ۱۰، ش ۳۸، ۱۳۹۸، ص ۲۲۱-۲۳۶.
۱۴. ژيرو، هنري؛ به سوي تعليم و تربيت پست مدرن؛ ترجمه مرتضى جيريایی؛ تهران: نشر نی، ۱۳۸۱.
۱۵. سجادی، سيد مهدی؛ «تعليم و تربيت اخلاقی و ارزشی»؛ مسجد، ش ۴۴، ۱۳۸۳، ص ۱۴۴-۱۶۵.
۱۶. سعیدی، روح الامین؛ «صنعت فرهنگ (کندوکاوی در اندیشه مکتب فرانکفورت)»؛ فصلنامه رهاورد سیاسی، ش ۲۱، ۱۳۸۷، ص ۷۹-۹۸.
۱۷. سعیدیان، مریم؛ (۱۳۹۴). «اصول و ارزش های اخلاقی در نهاد خانواده بر اساس آموزه های وحیانی و سیره اهل بیت علیهم السلام»؛ پژوهشنامه حکمت اهل بیت علیهم السلام؛ (توقف انتشار)، س ۲، ش ۱، ۱۳۹۴، ص ۶۱-۸۰.
۱۸. شارع پور، محمود؛ جامعه شناسی آموزش و پرورش؛ تهران: سمت، ۱۳۸۳.
۱۹. صادقی فسایی، سهیلا و ایمان عرفان منش؛ (۱۳۹۲). «تحلیل جامعه شناختی تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی و ضرورت تدوین الگوی ایرانی - اسلامی»؛ زن در فرهنگ و هنر، س ۵، ش ۱، ۱۳۹۲، ص ۶۸-۸۴.
۲۰. عضدانلو، حمید؛ آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه شناسی؛ تهران: نشر نی، ۱۳۸۴.
۲۱. علیزاده، بیوک و آیلار ملکی؛ «نقش ابتلا به شدايد در تقويت روحانی انسان با تأکید بر آرای امام خمینی (در شرح چهل حدیث و شرح حدیث جنود عقل و جهل)»؛ پژوهشنامه متین، س ۱۳، ش ۵۳، ۱۳۹۰، ص ۱۱۷-۱۳۹.
۲۲. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب؛ القاموس المحيط؛ ۴ ج، ط ۱، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.
۲۳. کچوییان، حسین؛ تجددشناسی و غرب شناسی: حقیقت های متضاد؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۹.
۲۴. گرو، فردریک؛ راهنمایی برای مقاومت اخلاقی: نافرمانی؛ ترجمه شایان اصانلو؛ تهران: نشر نیماژ، ۱۴۰۲.
۲۵. ماخانی، سعید و عبدالله مرادی؛ «شناسایی مقاومت های فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران (با تکیه بر روش پیمایش)»؛ ماهنامه جامعه شناسی سیاسی ایران، س ۵، ش ۲۸، ۱۴۰۱، ص ۱۳۵۲-۱۳۶۹.
۲۶. مجتهدی، کریم؛ فلسفه نقادی کانت؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۰.
۲۷. مرزوقی، رحمت الله؛ «تربیت سیاسی در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران»؛

- پایان نامه دکتری در رشته برنامه ریزی درسی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۹.
۲۸. مصباح یزدی، مجتبی؛ فلسفه اخلاق؛ قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۸.
۲۹. مطهری، مرتضی؛ مجموعه آثار؛ تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۹۵.
۳۰. مظفری، افسانه و مونا اسدیان و فرزانه شریفی؛ «گفتمان پسااستعماری در ادبیات جهان (تحلیل گفتمان رمان ریشه ها)»؛ مطالعات رسانه ای، س ۱۲، ش ۳۸، ۱۳۹۶، ص ۱-۳۶.
۳۱. موسوی خمینی، سیدروح الله؛ انسان شناسی؛ تهران: مرکز حفظ و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۷.
۳۲. مؤمنی، عابدین و سیدحنیف رضازاده؛ «فقه حکومتی و بسط گفتمان مقاومت فرهنگی»؛ پژوهشنامه فقه اجتماعی (پژوهشنامه میان رشته ای فقهی/ پژوهشنامه فقهی)، س ۱۱، ش ۲، ۱۴۰۲، ص ۳۱۱-۳۳۶.
۳۳. میرچراغ خانی، حسین؛ تبیین نظریه مقاومت مبتنی بر اندیشه امامین انقلاب؛ قم: نشر زمزم هدایت وابسته به پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق علیه السلام، ۱۴۰۱.
34. Apple, M.; "Creating Difference: Neo-Liberalism, Neo-Conservatism and the Policies of Educational Reform"; *Educational Policy*, 2004, v.18, n.1, pp.12- 44.
35. Bruce, C. & B. Pham & I Stoodley; "The Collective Consciousness of Information Technology"; *Research: the Significance and Value of Research Projects*, <http://eprints.qut.edu.au/3234/1/3234>, 2002.
36. Creswell, J. W.; *Qualitative Approaches to Inquiry. In Qualitative Inquiry and Research Design :Choosing Among Five Approaches* 2nd ed, pp.53-84, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc, 2007
37. Fiske, John; *Undrestanding Popular Culture*; London: Routledg, 1998.
38. Fortune, Steven; *A Critical Ethnography of Pupil Resistance to Authority: How Pupil and Teacher Identities Create Spaces of Resistance in the Contemporary School*; Masters thesis, Durham University, 2010.
39. Horkheimer. M. & T.W. Adorno; "Dialectic of Enlightenment"; The Seabury Press, (New York, 1972), pp.120-167.
40. Marton, F.; "The Structure of Awareness"; in: J. A. Bowden & E. Walsh (Eds.), *Phenomenography*, 2000, pp.102-116. Melbourne, Australia: Rmit University.
41. Rose, E. & J. Le Heron & I. Sofat; "Student Understandings of Information System Design, Learning and Teaching: A Phenomenography Approach"; *Journal of Information Systems Education*, 2005, v.16, n.2, pp.183-195.

42. Säljö, R.; "Minding Action: Conceiving The World Versus Participating in Cultural Practices"; *Nordisk Pedagogik*, 1998, v.13, n.2, pp.71-80
43. Strauss, A. & J. Corbin; *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*; Newbury Park, CA: Sage Publications Inc, 1990.
44. Strauss, A. & J. Corbin; *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*; 2nd Ed. Thousand Oaks: Sage Publications Inc, 1998.
45. Willis, P. E.; *Learning to Labour*; Westmead: Saxon House, 1977.

مقالات

مفهوم پردازی اندیشمندان حوزه خانواده از مقاومت اخلاقی
در برابر تهدیدهای نوظهور: مبنی بر رویکرد پدیدارنگارانه